

4. Сулейменов М.К. Вещные права по гражданскому законодательству Республики Казахстан // Актуальные вопросы коммерческого законодательства в Республике Казахстан и практика его применения. Материалы семинаров. - Алматы: 1996. - С. 255-256.

5. Скрыбин С.В. Вещное право. Учебное пособие. // С.В. Скрыбин. - Алматы: Научно-издательский центр КООУ, 2009. - 292 с.

6. Жилищное право: Учебник / под ред. Г.Ф. Ручкиной. - М.: ЮСТИЦИЯ, 2016. - 370 с.

7. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-І «О жилищных отношениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.11.2022 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007658

8. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029

9. Закон Республики Казахстан от 8 мая 2001 года № 197-ІІ «О потребительском кооперативе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1023009

ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ТӘРТІБІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ

*Кунанбаев Р.Б., заң факультетінің магистранты, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ
(Ғылыми жетекшісі – Акимжанова М.Т., PhD доктор, қауым. профессор)*

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі-қоғамның, мемлекеттің, қолданыстағы заңнаманың және заң ғылымының өзекті мәселесі. Жақында құқықтық ғылым мен практиканың қолданысына енген «тұтынушы» термині теориялық және практикалық мәнге ие болады, өйткені бұл халықаралық-құқықтық актілер мен ұлттық заңнамаға сәйкес барлық құқықтық саясаттың, мемлекет пен қоғамның қызметінің орталық фигурасы болып табылатын адаммен, тұтынушы азаматпен жалпы байланысты. Нарықтық экономика жағдайында экономикалық тиімділік барлық жүйелердің оңтайлы жұмыс істеуі үшін қажетті шарт болып табылады. Идеалды нарықтық экономикада сұраныс пен ұсыныс бірдей күшке ие болған кезде нарық абсолютті тепе-теңдік жағдайында болады. Жеткізушілер әділ бәсекелестікке қатысады, тұтынушыларға өз өнімдері туралы толық ақпарат береді, барлық қауіпсіздік заңдары мен сапа стандарттарын сақтайды және тауарларына немесе қызметтеріне қатысты мәселелер туындаған жағдайда тұтынушыларға шығындарды өтейді. Сұраныс жағынан тұтынушылар ақылға қонымды әрекет етеді және тек сапалы тауарларды ең жақсы бағамен сатып алады, осылайша бәсекеге қабілетсіз жеткізушілерді жояды. Тұтынушылар сатып алудан бұрын өнім немесе қызмет туралы жақсы білуі керек. Олар сондай-ақ өз құқықтарын белсенді түрде қорғай алуы үшін олар үшін қол жетімді құралдар туралы білуі керек.

XXI ғасырдың тұтынушысы-жаһандық тұтынушы. Бүгінгі таңда тұтынушыларға тауарлар мен қызметтерге кең таңдау қол жетімді болып табылады және олар цифрлық революцияның арқасында халықаралық сауда ортасында болып шықты. Сонымен қатар, қауіпті өнімдер, адал емес іскерлік практика, дауларды шешу және құқықтық қорғау тетіктерінің жетілмегендігі, тұтынушы деректерінің құпиялылығына қатысты бұзушылықтардың орын алуы және (ЮНКТАДқа) мүше мемлекеттердің келісілген әрекеттердің болмауы сияқты қауіптер таралады. Бұрынғыдан да жеке тұтынушының әл-ауқаты әлемдегі барлық тұтынушылардың әл-ауқатына байланысты және тұтынушыларды қорғаудың жаһандық жүйесінің пайда болуын көріп отырмыз.[1]

Қорғаныс дегеніміз не? Ол қалай анықталады?

Қорғауды уәкілетті органның немесе адамның (тұтынушының) бұзылған субъективті азаматтық құқықтар мен мүдделерді мәжбүрлеп заңда белгіленген тәртіппен және жолдармен жүзеге асыру жөніндегі қызметі ретінде анықтауға болады. Қорғау сотта және әкімшілік тәртіпте жүзеге асырылады, сондай-ақ өзін-өзі қорғау тәртібінде де болуы мүмкін. Соңғы онжылдықтарда елімізде тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша белсенді саясат жүргізілуде. Бұл Қазақстан Республикасының экономикалық жағдайына байланысты болып отыр, оны өндірушілер, сатушылар мен тұтынушылар арасындағы қатынастардың өркениетті жүйесі қалыптаспаған нарықтық экономиканың ілгерілеу кезеңі ретінде сипаттауға болады. Дәл осы кезеңде тұтынушы ең осал және мемлекет тарапынан қорғаудың күшейтілген нысандарын қажет ететін тұтынушылық қатынастардың элементі ретінде көрініс табады.

Назарға алынып отырған тақырып аясында негізгі түсінік ретінде тұтынушылықты қарастырып кетейік, бұл сөз ағылшын тілінің «консьюмеризм» терминінен шығады, ал ол болса тұтынушылар құқығын қорғау қозғалысының тарихи құбылысы ретінде және тұтынудың сипаттамасы ретінде қолданылады.[2]

Экономикалық нарықта негізінен екі субъект қарастырылады, бұл сатушы және сатып алушы (тұтынушы). Қандай жағдай болмасын, бұл екі субъект бір біріне тәуелді және тепе-теңдік қатынасында болуы керек, ал мемлекет өз кезегінде құқықтық негіздер бойынша осы теңдіктің сақталуын қамтамасыз етеді. Және де бұл теңдіктің тұрақтылығы нарықтық экономиканың дамуында елеулі рөл атқарады. Теңдік бұзылған жағдайда экономикалық тұрақтылыққа нұқсан келіп, нарықтық қатынас нысанына әкеліп соғуы мүмкін. Мемлекет соның негізінде жоспарлы экономикаға да көшіп кетуі ғажап емес.

Шетел заңнамасына назарымызды аударатын болсақ, 1999 жылы Малайзияда қабылданған тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы Заң тұтынушының әдеттегі анықтамасын ұсынады: бұл «тауарларды немесе қызметтерді, әдетте, жеке немесе үй қажеттіліктері үшін сатып алатын немесе пайдаланатын адам». Бұл анықтама сату немесе өндіріс саласындағы тұтынушылардың құқықтарын қорғауды толығымен жояды.

Заңнамада Фиджи мен Пәкістан елдеріндегідей лизинг пен жалдау туралы да айтылуы мүмкін, бірақ «сатып алу немесе пайдалану» тіркесі тікелей меншік құқығы жоқ жағдайларға да қатысты болуы мүмкін.[3]

Тұтынушыларды құқықтық қорғау тетіктеріне келсек, ол қолайлы, қол жетімді, тәуелсіз және зардап шеккен тұтынушыларға жедел құқықтық көмек көрсетуі керек.

Татуласу, медиация және реттеу тетіктері тұтынушылардың мәселелерін тиімді шешуге ықпал етеді.

Тұтынушылар зиян келтірген жағдайларда тиімді құралдарды қамтамасыз ететін тетіктердің қажет болуының көптеген жақсы себептері бар. Біріншіден, құқықтық қорғау құралдарына қажеттілік шартты бұзу немесе зиян келтіру нәтижесінде нормативтік талаптарға немесе әділ сауда қағидаларына сәйкес келмейтін тауарлар немесе қызметтер жеткізілген жағдайда туындайды. Екіншіден, мұндай бұзушылық тұтынушылардың жеке сатушыларға, нарыққа және құқық қорғау органдарына деген сеніміне нұқсан келтіретін, сондықтан экономикалық белсенділікті тоқтататын әділетсіз сауданың бөлігі болып табылады. Үшіншіден, егер жеткізушілердің заңсыз саудасы туралы айтатын болсақ, олардың заңсыз кірістерді жинауы жалғаспауы керек. Төртіншіден, егер жағдай түзетілмесе, жағдай әділетсіз, теңгерімсіз және бәсекеге қабілетсіз нарықты білдіреді. Бесіншіден, тұтынушылардың келтірген зияны, әдетте, маңыздылығы мен құндылығы бойынша маңызды емес жекелеген оқиғалардан туындайды¹⁸³, бұл жеке тұлғалар үшін өтемақы алу тұрғысынан проблема болып табылады, бірақ олар жиынтықта шешілуі керек. Елеулі нарықтық мәселелерге айналуы мүмкін. Мәмілелерге негізделген экономикалық қатынастар бағытында әлем неғұрлым көп дамыса, соғұрлым дауларды шешу тетіктері қажет болады. Бұл ішінара мәмілелердің көлеміне, сондай-ақ бұрын мемлекеттің құзыреті

деп саналған және мемлекеттік қызметтер арқылы қамтамасыз етілген көптеген салалардың қазір тұтынушылық мәмілелер саласына айналуына байланысты. [4;105]

Қазақстан Республикасының заң жүйесі бойынша тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың мемлекеттік жүйесіне 19 орталық және 17 жергілікті атқарушы орган кіреді. Тізілімге сәйкес, мемлекеттік органдар квазимемлекеттік сектор субъектілерімен бірге жеке тұлғаларға білім беру, денсаулық сақтау, ветеринария, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, байланыс және т.б. салаларда барлығы 574 қызмет көрсетеді.[5] Қазақстан Республикасында сала бойынша барынша жүйелі жұмыстар атқарылып жатқаны анық. Және де сала бойынша омбудсмен институтының енгізілуі сала мәселелерінің бірқатар шешілуін қамтамасыз ететіні анық.

Еліміздегі 2022 жылдың басында орын алған бір қайғылы оқиғаларының бірі «Қасіретті қаңтар» оқиғалары қазақ еліне сын болды. Әділеттің өріне, шындықтың шыңына ұмтылған мұң-наласы мол қаймана халықты қалқан етіп, залым күштер зұлым ниетін іске асыруға тырысты. Қалаларды қиратты, қарсы кездескенді жайратты, қан төкті, елді үрейге бөкті. Қазақстанымыздың бейбіт аспанын қара бұлт торлады. Елдік пен тәуелсіздікке тірек болған асқаралы арман, асыл мұраттар адыра қалғандай болды. Ұлт тағдыры, ұрпақ болашағы талқыға түскен тарихи сәтте бейбіт халқымыздың байсалдылығы, ел басшылығының батыл қадамдары елдікті сақтап, мемлекетімізді тұрақты қалыпқа қайтарды».[6]

Оқиғалар барысында құқықбұзушылардың мародерлік іс-әрекеттерінен Алматы қаласында барлықтай дерлік сауда қатынастарының объектілері зардап шеккенін білеміз. Бұл жерде заңсыз иемдену фактілері тұтынушылар мен сатушылардың заңды мүдделерін бұзып отыр, яғни заң жүзінде тұтынушылар оны төлемін өтеп алып жүрген болса, құқықбұзушылар оны заңсыз тегін иемденген және соның негізінде сату арқылы заңсыз иемденген мүліктен пайда көрген. Ал сатушыларға бұл оқиғалар экономикалық жағынан өте ауыр соққы болды. Тұтынушылардың тағы бір заңды мүдделерінің бұзылуы, ғаламтор желісінде осы заңсыз иелікке өткен материалдық игіліктердің арзан бағамен сатылуы болды, мүдденің бұзылуы үшінші тұлғалардан игіліктерді сатып алу кезінде кепілдіктің берілмеуі болып табылады, өздерінің білетіндей заңдастырылған объектілер арнайы сауда орындарында кепілдіктің бекітілуімен сатылатын еді. Осыларға сәйкес жоғарыда атап көрсетілген, тұтынушылардың құқықтық сауаттылығын көтеруді туындап отырған басты мәселелердің алдын алу үшін дамыту қажеттілігін айтқымыз келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. М.Китуйи ЮНКТАД Бас хатшысы-Біріккен Ұлттар Ұйымының сауда және даму конференциясы. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі Нұсқаулық.
2. История создания потребительского движения в Казахстане. https://potrebitel.kz/?page_id=561
3. 1976 жылғы Фиджи тұтынушылар кеңесі туралы Заң; 1995 жылғы тұтынушыларды қорғау туралы Заң (Пәкістан).
4. Біріккен Ұлттар Ұйымының сауда және даму конференциясы. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі Нұсқаулық.
5. Қазақстанда тұтынушылардың құқығын қорғау саласында 65 қоғамдық ұйым жұмыс істейді — ҚР СИМ <https://primeminister.kz/kz/news/kazakstanda-tutynushylardyn-kukygy-n-korgau-salasynda-65-kogamdyk-uyym-zhumys-isteydi-sim-2282443>
6. <https://aikyn.kz/183399/eldigimiz-synga-tusken-kasiretti-kantar/>